

MEMORY OF THE WAR AND THE REVOLUTION IN THE MUREȘ COUNTY

Andreea Dăncilă Ineoan, PhD, Postdoc Researcher, West University of Timișoara¹

Abstract : Our study aims to present the events that took place in Transylvania at the end of the First World War, using Mureș County as case-study. With a challenging historical source, the investigation made by Teodor Păcățian in 1921, we analyse the consequences of the war, especially in the rural area, approaching topics such as – the type of mobilisation process on the home front, the requisitions imposed by the authorities, the participation at the Great National Assembly in Alba Iulia. A main task for our study is to describe the revolution that breaks out in octomber 1918 and covers the entire Transylvania. The radicalization of both the soldiers coming home from the war front and their families who had to endure the despair, fear and starvation creates the perfect ground for political, social and economic changes.

Keywords: *First World War, revolution, home front, national mobilization.*

Intrarea într-un an care consacără împlinirea unui secol de la izbucnirea Primului Război Mondial impune și în spațiul românesc redeschiderea șantierului de cercetare destinat intervalului 1914-1918. Studiul nostru își propune să utilizeze o generoasă sursă istorică reprezentată de ancheta întreprinsă în anii '20 de președintele secției istorice a ASTREI, Teodor Păcățian, referitoare la evenimentele ce au loc în Transilvania în perioada 1914-1918. Cu sprijinul inițial al Ministerului de Interne, Asociațiunea sibiană se implică astfel în derularea unui proiect imaginat încă din timpul războiului, acela al unei statistici monumentale care să grupeze într-un tablou structurat „*jertfele aduse în acest război mare, în sânge și avere de poporul român*”². Pe lângă un tabel care urma să conțină informații legate de participanții la război (decorații primite, orfani, invalizi, internați, decedați etc), formularele întocmite de Teodor Păcățian mai conțineau și patru întrebări, de asemenea obligatorii, respectiv: „*I. Care e valoare aproximativă a contribuțiilor benevole, făcute de românii din comună în natură în cursul războiului? II. La care sumă se urcă toate pagubele de război pe care le-a avut comuna? III. În toamna anului 1918 fost-a revoluție în comună? Cum s-a urzit, cum s-a dezvoltat? S-a format gardă națională în comună? Sub a cui conducere? IV. La adunarea mare de la Alba-Iulia, ținută la 1 decembrie 1918 câți locuitori din comună au participat, la a cui îndemnare și sub a cui conducere?*”. La sfârșitul lunii noiembrie 1921, chestionarele împreună cu instrucțiunile de completare ajung către toate comunele și orașele din Transilvania, respectând structura administrativă a vremii (formularele ajungeau la prefecți și de aici la comunele rurale și urbane)³.

¹ Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

² Teodor Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmăr și Maramurăș aduse în Războiul Mondial*, Sibiu, Ed. „Asociațiunii”, 1923, p. 3.

³ Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Păcățian Teodor, Msse. sertasr 302\5, f. 1.

După un efort considerabil de sistematizare și prelucrare a informațiilor obținute de pe teren, în anul 1923 la Sibiu, la editura Asociațiunii apare lucrarea *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, o prezentare a datelor statistice pe județe referitoare la participanții la război. Însă, răspunsurile la cele patru întrebări care, de asemenea, însoțeau chestionarul ASTREI, nu au fost niciodată publicate complet de către inițiatorul întregului proiect din lipsa fondurilor⁴.

Încercăm să recuperăm în acest studiu materialul arhivistic centralizat de Teodor Păcățian referitor la actualul județ Mureș⁵, reinterogând intervalul 1914-1918 și reanalizând un instrumentar esențial al implicațiilor Marelui Război în spațiul transilvănean. Chiar dacă astfel de anchete au mai fost derulate mai ales în spațiul bănățean, chestionarul lui Teodor Păcățian are meritul de a fi plasat cronologic cel mai aproape de evenimentul sondat, dar și pe acela al anvergurii, oferind o radiografie complexă a întregii regiuni.

S-au identificat răspunsuri la întrebările acestei anchete din localitățile: Breaza, Filipișu Mare, Băla, Band, Cuișd, Cornești, Curticap-Poarta, Deda, Pietriș, Morăreni, Ercea, Teleac, Gruisor, Găiești, Nadășa română, Hărțău, Habic, Ilioara, Luieriu, Micești, Mura Mică, Mura Mare, Milășel, Mădăraș, Țiptelnic, Mureșeni, Nazna, Onuca, Oaia-Văleni, Pănet, Păingeni, Pogăcea, Râciu, Reghin-sat, Rușii Munți, Idicel, Săcalu de Pădure, Brâncovenesti, Șincai, Săbed, Bozed, Lechincioara, Sâncrai de Mureș, Sântioana, Sângerul de câmpie, Sânmartin, Suseni, Suveica, Ulieș, Aluniș, Porcești, Murășmort-Lunca Mureșului, Jabenița, Solovăstru, Adrian, Nărăștur-Ungheni, Șerbeni, Sânmihai de Pădure, Satu nou, Tirimia Mare, Tirimia Mică, Deaj, Beșineu Mureș, Hărănglab, Daia, Lepindea, Lăscud, Vidrășău, Troița, Sângeorgiu, Vaidacuta, Șomoștelnic, Adămuș, Șaeș, Seleușul Mare, Vânători, Șapartoc, Valcândorf, Hașfalău, Albești, Daneș, Beșa, Cloașterf, Zoltan, Apold, Sighișoara, Saschiz⁶.

Inițiatorul demersului, Teodor Păcățian recomanda ca răspunsurile la aceste întrebări să fie semnate concomitent de elita local-administrativă, primarul, secretarul primăriei, notarul și de cea cultural-ecclesiastică, învățătorul și preotul satului. În proporție foarte mică, înfîmă chiar, s-a respectat acest lucru pentru localitățile din Mureș, chestionarele rămânând mai cu seamă domeniul rezervat notarilor și primarilor.

Contribuțiile benevole de război

În general, răspunsurile la această întrebare amintesc albiturile trimise pe front soldaților (cămăși, ștergare, cearșafuri, perne, ciorapi, căciuli de zăpadă etc.), colectele populare comunale, contribuțiile în natură, dar și cele financiare. Proximitatea de spitalul din Târgu-Mureș a sensibilizat suplimentar comunitatea rurală, multe din ajutoarele de război îndreptându-se spre această destinație.

⁴ BCU, Colecții Speciale, Păcățian Teodor, Msse. sertar 302\5, f. 7.

⁵ Alexiu Tatu a prezentat câteva date ale acestei anchete într-un studiu „Aspecte ale participării comunelor din județul Mureș-Turda la Primul Război Mondial” în *Liviu Boar: arhivist, istoric, profesor*, ed. Ioan Lăcătușu, Eurocarpatia, Sfântu Gheorghe, 2011. Cercetarea noastră beneficiază de o arie de analiză lărgită prin faptul că a recuperat unele răspunsuri ale localităților din comitatele Târnava Mică și Târnava Mare aparținătoare actualului județ Mureș.

⁶ Toate referirile la datele acestei anchete sunt preluate de la Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond ASTRA, 1063\1921, Despărțământ Târgu-Mureș, Județ Târnava Mare - Acte neinventariate ASTRA, Dosar 6, Județ Târnava Mică - Acte neinventariate ASTRA, Dosar 11.

În majoritatea cazurilor, cei care răspund acestei întrebări încearcă o estimare cantitativă a efortului de război, acesta variind de la 0 lei (de regulă în comunitățile în care românii erau o minoritate, chestionarul vizând strict aportul românilor la ajutoarele de război) până la 40.000 lei (Habic).⁷ De regulă, autoritățile preferă cifrele rotunde, fără să simtă nevoia unei note explicative, răspunsurile la această întrebare luând în cele mai multe cazuri aspectul unui anost proces-verbal. Cu toate acestea, există și respondenți cu o apetență formidabilă pentru detalii: Lăscud „73 cămeși, 68 izmene, 45 ștergare, 15 lipidee, 3 străjace, 96 pite, 8 mănuși, 2 căciuli de zăpadă, 33 capete galițe în valoare totală de 11.628 lei” sau Apold „Bani în numerar 600 cor[oane], izmene 50 buc[ăți], cămăși 30, ștergare 20, lapte 200 l[itri], pâine 6 bucate”.

Unele răspunsuri la această întrebare sugerează o relativ slabă percepție a ajutoarelor benevole de război și a celor forțate. Cei din Mureșeni răspund astfel la această întrebare: „prin rechiziție și benevol s-au dat armatei alimente în preț de 100.000 lei. Colectă s-a făcut în comună în sumă de 6000 de lei.” Cei din Nărăștur Ungheni preferă o construcție mai amplă de răspuns, întreținând însă confuzia privind ajutoarele benevole de război: „La începutul războiului populația era neorientată și nu putea să-și dea seama de aspirațiile naționale de teama străinilor și mai cu seamă de a autorităților administrative care urmăreau de aproape mișcarea populației române cu deosebire din motivul că au ținut cu îndârjire la școala română gr[eco-]cat[olică] confesională față de o școală de stat ungar, deschisă la 1908 cu 3-4 puteri didactice. În urma acestei stări de câte ori s-a cerut ca ajutoare pentru armată, spitale totdeauna s-a colectat și contribuit în total cam 15-20.000 coroane. În anul 1916 luna mai când s-a emis al IV-lea împrumut de război fiind comuna somată direct și amenințată din partea primpretorelui cu represalii s-a semnat la împrumutul de război suma de 28.000 coroane numai de plugari.” Pentru cei din urmă întrebarea funcționează ca pretext de resuscitare a unui trecut opriment, dar și ca justificare a „neorientării” care a cuprins comunitatea la începutul războiului.

Prima întrebare a anchetei lui Teodor Păcățian, cea referitoare la ajutoarele de război, încearcă să stabilească gradul de implicare al celor rămași acasă, să prezinte imaginea mobilizării „frontului de acasă”, a efortului voluntar al comunității pe timp de război. Chiar dacă susceptibile de unele mistificări, numărul mare al documentelor care vorbesc despre acțiuni caritabile îndreptate către zonele de conflict militar sugerează existența unei societăți civile transilvănene ce își găsește totuși pârgii prin care să reacționeze comunitar în timpuri de necesitate.

Pagube de război

S-au identificat mai multe categorii de răspuns la această întrebare: nu sunt (Băla, Cuișd, Hărtău, Milășel, Mădăraș, Țiptelnic, Onuca, Pănet, Păingeni, Pogăceaua, Râciu, Șincai, Săbed, Bozed, Lechincioara, Sântioana, Sânmartin, Ulieș, Satu nou, Deaj, Hărănglab, Daia, Lepindea, Lăscud, Sângeorgiu, Tirimia Mare, Vaidacuta, Tirimia mică, Șomoștelnic, Seleușul Mare, Vălcândorf, Hașfalău.), nu se pot constata (Deda, Pietriș, Morăieni), rubrica e

⁷ Band 5000 lei, Curticap-Poarta 8500 lei, Ercea 10.000 lei, Teleac 25.000 lei, Râciu 4000 lei, Sânmartin 3800 lei, Lepindea 4000 lei, Șaeș 3420. Întrucât nu există un control al acestor estimări, încercăm să evităm o analiză strict cantitativă a acestora.

rămasă necompletată (posibil din motivele de mai sus în Cornești, Gruişor, Găieşti, Suveica, Beşineu Mureş, Vidraşău, Beşa). În unele cazuri, războiul este resimţit ca o istorie apocaliptică, imposibil de estimat cantitativ: „În anul 1916, când a venit armata română, locuitorii din comună au fost refugiaţi şi comuna cu totul devastată din partea armatei ungare şi germane.” (Şerbeni). Dacă în această localitate imposibilitatea cuantificării are legătură cu experienţa unui trecut traumatic, există şi cazuri în care exactitatea demersului de rememorare este impresionantă (Zoltan - 147.497 lei 506 bani, Cloaşterf 193.494 lei şi 756 bani). Cele mai mari pagube declarate sunt în Albeşti (1.000.000 lei), Sighişoara (600.000 lei), Vânători (422.500 lei), Aluniş (340.000 lei).

Există o confuzie care pe măsura investigării răspunsurilor la această anchetă apare cu un tot mai mare grad de recurenţă. Mulţi dintre respondenţi consideră că întrebarea are în vedere strict pagubele suportate de comuna politică, în sensul său instituţional, de aceea unele răspunsuri se pot referi la o realitate trunchiată, aceea a daunelor înregistrate doar de autorităţile civile şi de sediile acestora. Doar în puţine răspunsuri se face diferenţierea clară între pagubele de război înregistrate de comună şi cele ale particularilor „Pagubele de război pe care le-a avut comuna şi singuraticii se urca la suma de circa 600.000 lei.” (Sighişoara), „Şcoala confesională ortodoxă fiind tixită în decursul războiului cu prizonieri mai apoi cu miliţie, au făcut mari pagube la băncile, uşile, ferestrele şi pereţii edificiului şcolar, cât şi la închisorile grădinei în valoare de 30.000 lei. Particularii au suferit pagube în decursul războiului de 100.000 lei. Total 130.000.” (Mureşeni).

În mod surprinzător, chestionarele nu amintesc de o situaţie frecventă în multe localităţi din Mureş, aceea a pagubelor provocate de secuii refugiaţi aici în vara anului 1916. Doar la Oaia şi Şerbeni se aminteşte că s-au făcut cu această ocazie însemnate pagube în nutreţ şi bucate, iar o descriere mai detaliată a evenimentelor ne oferă autorităţile din Nărăştur-Ungheni: „Comuna a suferit mai mult în toamna anului 1916 ca prima comună românească în marginea săcuimii. Refugiaţii secui aici au făcut popas. Nu a fost familie care să nu fi adăpostit refugiaţi unguri, a suferit populaţia pagubă prin nimicirea arăturilor care încă erau necosite şi decimarea cucuruzelor care asemenea era neculese. Pagubele cauzate de refugiaţi s-au ridicat la 200.000 cor[oaane]. Pe lângă aceştia armata nemţească a fost o pacoste pe populaţie. La înaintarea spre frontul român a poposit în comună Reg[imentul] 89 artilerie timp de 12 zile care nu cruţau nimica pentru întreţinerea lor şi a cailor. Ziua, noaptea luau furaje cu şi fără voia proprietarului fără a retribui ceva, pentru nutrirea feciorilor. Furau ziua şi noaptea. [...] Pagubele cauzate de armata germană şi austriacă ajung suma de 250.000 coroane.”

În afara excepţiilor deja prezentate, în zadar vom căuta note încărcate de lirism sau ample construcţii narative în răspunsurile la întrebarea vizând pagubele de război. Această sursă istorică, chestionarul lui Teodor Păcăţian, devine câteodată importantă prin ceea ce omite să spună. Inclusiv acest lacunar de la rubricile privind ajutoarele sau pagubele de război poate fi relevant pentru o societate dispusă să depăşească un timp neaşteptat, dureros, mai concentrată pe provocările prezentului, ale începutului de lume. Cei care completează răspunsurile la întrebările anchetei fac parte din noua elită administrativă a localităţilor mureşene, una mai pragmatică, conştientă de încărcătura trecutului, dar refuzându-şi prea multe exerciţii paseiste.

Evenimentele din toamna anului 1918

Aceasta este de departe cea mai ofertantă întrebare a chestionarului pentru că suscită o anumită narativitate, reclamă interpretarea, autocenzura, camuflajul, relația cu memoria istorică a respondenților. Toamna anului 1918 a reprezentat pentru societatea românească din Transilvania un timp bulversant în care se decantau turbulent toate șocurile produse de război. După patru ani care au însemnat dezorganizarea vieții economice sătești, creșterea inflației, intrarea într-un timp al speculei, al îmbogățirilor de război, al rechizițiilor, al epidemiei de gripă spaniolă, al măsurilor abuzive din partea autorităților lumea începe să fie animată de spectrul unei transformări radicale. Prăbușirea regimului politic, vidul de autoritate creat, nemulțumirile și lipsurile generate de război pot fi considerate cauzele care au generat mișcările din lunile octombrie-decembrie 1918⁸.

După analiza rezultatelor anchetei ASTREI s-au putut delimita mai multe categorii de răspunsuri la întrebarea referitoare la evenimentele ce au loc în Mureș la sfârșitul conflagrației mondiale:

- Nu a fost revoluție⁹: Cuieșd, Morăreni, Pietriș, Teleac, Moadășa română, Hărtău, Hahic, Luieriu, Micești, Nazna, Pănet, Rușii Munți, Sâncrai de Mureș, Sântioana, Adrian, Țiptelnic, Onuca, Beșa, Daneș, Vidrășău, Beșineu, Satu Nou.
- Nu a fost revoluție, dar a fost gardă: Breaza, Filipișu Mare, Mura Mică, Mura Mare, Săcalu de Pădure, Mădăraș, Brâncovenești, Suseni, Ulieș, Băla, Milășel, Sânmartin, Păingeni, Saschiz, Sighișoara, Apold, Zoltan, Cloașterf, Albești, Hașfalău, Șapartac, Valcândorf, Tirimia Mică, Vaidacuta, Tirimia Mare, Sângeorgiu, Daia, Lepindea.

Din răspunsuri pare că acesta a fost scenariul în localitățile mixte, garda constituită având un rol de prevenție a apariției unor focare revoluționare. Această situație de gardă fără revoluție survine mai cu seamă ca imbold al autorităților interesate de păstrarea ordinii în teritoriu: la Păingeni garda este sub apanajul primăriei, la Breaza este menționată o gardă mixtă sub conducerea directorului maghiar al școlii de stat, la Filipișu Mare o gardă mixtă sub conducerea lui Nagy Francisc, administrator de domenii, la Suseni conducătorul gărzii este învățător reformat. La Săcalu de Pădure, Milășel, Sânmartin garda are conducător român, în primele două cazuri fiind vorba de învățătorul satului.

În Bala și Milășel există formulări care pun sub semnul întrebării coordonatele unei revoluții: „*Nu a fost revoluție, mișcări mai agitate au fost, însă fără urmări grele decât un sătean a bătut un econom român, pe Covaci Ioan Țarca din comună care în urma bătăii a decedat. Nu au fost jafuri, nici vulnerări.*” Nu această situație violentă în urma căreia un om a decedat complică schema existenței sau nu a revoluției, ci expresia „*nu a fost revoluție, dar au fost mișcări mai agitate*” (în condițiile în care alte sate consideră aceste mișcări mai agitate ca dovadă suficientă a existenței revoluției) fără a se da indicii despre ce poate ascunde această stare de agitație rurală.

Relevant pentru amploarea mișcărilor ce debutează la sfârșitul războiului în satele mureșene este apelul comitelui către Ministrul de Interne din 9 noiembrie 1918 în care cere

⁸ E. Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004p. 97-120, p. 261-265.

⁹ Nu se precizează clar dacă s-a constituit sau nu o gardă în zonă.

introducerea stării de asediu întrucât „ordinea publică, viața și securitatea averii a fost distrămată cu desăvârșire. Garda națională, care este în stare de organizare nu poate să oprească acțiunile soldaților care se reîntorc la care ia parte și poporul.”¹⁰

- **A fost revoluție:** Band, Curticap-Poarta, Ercea, Deda, Grușor, Oaia-Văleni, Idicel, Șincai, Sângeru de Câmpie, Suveica, Jabenița, Nărăștur-Ungheni, Găiești, Deaj, Hărănglab, Lăscud, Șomoștelnic, Șaeș, Seleușul Mare, Vânători.

Inițiatorii revoluției

Atunci când nu acuză neastâmpărul soldaților reîntorși de pe front sau al militarilor care părăsesc garnizoana din Târgu-Mureș în 1-2 noiembrie, chestionarele îi identifică pe protagoniștii revoluției drept „țigani” (Band, Ercea), „copilandri și oameni nepricepuți” (Curticap), indivizi aflați în stare de ebrietate (Nărăștur-Ungheni) sugerând că scânteia revoluționară a convins și multe elemente marginale ale satelor. În unele localități este atestată prezența prizonierilor din Rusia „Populația bărbătească, aproape nu era, și care erau acasă erau mai mult foști prizonieri în Rusia care erau la concediu.” (Curticap, Nărăștur-Ungheni), filieră de instalare a morbului bolșevic¹¹ în satele românești. În unele localități au acționat indivizi purtători de „epidemie revoluționară”, ca Pal Lazăr și Kecserdi Mihalyi, ce au dus flama revoluționară din Recea în Curticap și Ercea, sau Vasile Moldovan a lui Lazăr din Hădac ce agită spiritele în Sânmihai. Având în vedere că avem de-a face cu exercițiul rememorării există relatări care încearcă să culpabilizeze retroactiv anumiți subiecți tocmai pentru a evita răspunderea care se răsfrângea uneori asupra întregii comunității. Prin urmare, portretul liderului revoluționar este unul sumar tușat în răspunsurile la aceste chestionare care nu dezvăluie foarte mult nici despre mobilul acțiunilor sale sau despre agenda de revendicări.

Manifestări revoluționare

Turbulențele toamnei anului 1918 sunt astfel descrise în răspunsurile chestionarelor: devastări ale cârciumilor, prăvăliilor, moșiilor marilor proprietari, birourilor notariale, sediului primăriei, tăieri iresponsabile de pădure. Nu se insistă în răspunsurile autorităților pe scânteia revoluționară, preferându-se o motivare expeditivă: „Revoluția a erupt fiind spiritele agitate”. Doar în Vânători se punctează totuși cauza tulburărilor: „în mare parte nedrepta împărțire a alimentelor de către secretar și neplătirea prețului bucatelor rechiziționate. La aceasta s-a adăugat că înainte de începerea revoluției la 30 octombrie 1918 s-a spart noaptea cassa satului, s-a dus la depărtare de 1 km de comună și au dispărut circa 14.000 coroane, care bani trebuiau să plătească pentru bucatele rechiziționate, iar notarul Pal Janos a părăsit comuna la câteva zile.” De altfel, persoanele spre care se îndreaptă de regulă furia revoluționarilor sunt aceleași în toate relatările: notarul¹², primarul, marii și mici proprietari,

¹⁰ Arhive Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, Prezid. Nr. 5901, apud. I. Ranca, I. Chiorean, „Activitatea consiliilor naționale române din fostul județ Mureș-Turda”, în *Apulum*, MCMLXIX, 1969, p. 415.

¹¹ În răspunsul autorităților din Sânmihai există o echivalare a evenimentelor revoluționare din comună cu triumful bolșevismului..

¹² Persoana acestuia era indezirabilă pentru că în timpul războiului el era cel care aviza negativ cererile de concediu pe care femeile rămase acasă le făceau pentru soții de pe front. În primele zile din noiembrie 1918 din aproximativ 3200 notari transilvăneni, 2900 sunt alungați conform datelor publicate în Ion Popescu-Puțuri,

simboluri ale unui regim care se comportase autoritar în timpul războiului și care trebuiau îndepărtate în conformitate cu o „mentalitate țărănească ce personalizează mult raporturile sociale - nu statul e responsabil de dezastru, cât mâna umană prin care statul și-a impus politica”¹³. Într-o vreme în care orice formă de proprietate era considerată drept o sfidare la adresa întregii comunității înfometate și sărăcite după povara grea a rechizițiilor, străinii ajung o categorie vulnerabilă din cauza averii și a poziției lor sociale¹⁴. Situația în zona Mureșului ajunge critică pe finalul războiului, în vara anului 1918 când Ministrul Agriculturii anunță drept contribuție obligatorie a acestui comitat la efortul de război 1500 vagoane de cereale și stabilește rații lunare de cereale de 12 kilograme la bărbați, 10,50 kilograme la femei și 9 kilograme la copii. Dacă în 1914 un kilogram de pâine costa 0,30 coroane, în 1918 prețul aceluiași produs era de 3,24 coroane. La statistica guvernamentală din 1917 privind numărul înfometaților care necesită urgent aprovizionare cu hrană pe teritoriul aceluiași comitat, doar în mediul rural se înregistrează 76.285 cazuri.¹⁵

În acest context puternic inflammat, relația cu alteritatea, care în mentalul revoluționar se suprapune cu cea a unei autorități opresive dintr-un trecut nu foarte îndepărtat, se tensionează și ea. A existat în lunile de sfârșit ale anului 1918 sentimentul intrării într-un timp în care, pe fondul disoluției structurilor imperiale totul era permis, forțându-se episoade de echitate socială printre revoluționari. La Curticap-Poarta și Solovăstru averea notarului este risipită între revoluționari, la Ercea s-au jefuit trei magnați unguri și un țăran român, la Șincai s-a ars nutrețul, s-au furat mărfurile din prăvălii și banii primăriei, la Sânmihai revoluționarii încep să-și împartă pământurile și vitele între ei, la Vânători s-au furat lemnele din păduri.

La polul opus, există și formulări de răspuns de tipul „*Revoluția s-a urzit fără devastări, stricăciuni considerabile sau vărsări de sânge*”, „*În timpul revoluției nu s-a întâmplat nimic de însemnătate. În comună nu a fost nicio devastare sau stricăciune. Omorât sau vulnerat nu a fost nimenea.*” ce ascund o vădită tendință de minimalizare a fierberii din satele transilvănene. Explicația este simptomatică pentru un tip de memorie care încearcă să evite confruntarea cu trecutul și care se ascunde în spatele unor formule inocente, cât mai comode prezentului.

Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, București, Ed. Politică, 1970, p. 553. La 20 noiembrie 1918, vicecomitele de Mureș-Turda anunță într-o telegramă că 2\3 din notari au fost alungați. Arhivele Mureș, Fond Prefectura Comitatului Mureș-Turda, Act prezidial 13184, apud. Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981, p. 235.

¹³ E. Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 267.

¹⁴ V. Leu, C. Albert, *Banatul în...*, p. 73, E. Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 271.

¹⁵ Liviu Botezan, Adrian Stoica, „Situația țărănimii din comitatul Mureș-Turda și lupta ei pentru eliberarea socială și națională în anii 1914-1918” in *Marisia*, 1975, p. 227-229.

Formarea gărzilor naționale

Apariția acestor structuri de control survine după excese care au degenerat în violențe și chiar decese. Există o cauzalitate directă în răspunsurile anchetei între înființarea gărzilor și stoparea valului revoluționar „*cu ajutorul gărzii s-au sistat toate mișeliile*” (Curticap), „*A fost revoluție, numai că nu s-a dezvoltat, nici nu au fost devastări, precum nici vărsări de sânge, fiind stinsă prin formarea consiliului și a gărzii naționale*” (Deaj, Hărănglab).

Constituirea acestor instrumente de organizare în teritoriu a fost, așa cum și această anchetă o confirmă, rodul unei munci de convingere purtată de elita satelor: „*În primele zile ale lunii noiembrie s-au conchemat românii la adunare de către preotul Niculae Doctor, unde le-a explicat situația, îndemnându-i să se poarte bine să nu săvârșească fapte rele, căci a sosit timpul când ne putem alipi de România și suntem deja desrobiți. S-a constituit sfatul național, s-a înființat gardă națională...*” (Vânători). Dubleta preot-învățător s-a dovedit a fi una funcțională, reprezentând o instanță simbolică validată comunitar, cu puternic grad de reprezentativitate și mobilizare. La Ungheni garda are un „*conducător moral*” pe preotul satului și un „*conducător militar*”, un fost sublocotenent întors din război și un învățător. Existența celor două tipuri de reprezentanți (de o parte, o elită tradițională, a preoților și învățătorilor, iar de cealaltă o nouă elită întoarsă de pe front cu un consistent capital de imagine pe care se va ambiționa ulterior să-l transforme în capital politic) este relevantă pentru episoadele de tranziție, pentru atmosfera de între două lumi a sfârșitului de an 1918.

Ne-am fi așteptat ca documentele să prezinte felul în care se configurează raporturile interetnice în acest moment de prăbușirea a structurilor imperiale, mai ales că bazinul de sondare era unul cu puternice comunități de români, maghiari, sași. Doar la Ungheni și Curticap-Poarta sunt relatate unele cazuri relevante pentru tensionarea acestor relații: „*a fost conturbată liniștea prin un episod: Mogoș Arpad, plutonier artil[erie] venind acasă încărcat cu pradă și-a încărcat și capul cu alcool și când s-a dat la gară jos a început a bate la oamenii pașnici care îi veneau în cale, vreo doi a străpuns cu cuțitul fără însă a se întâmpla din aceasta deces, deși unul a fost grav rănit. La intrarea în comună a strigat „Românii și jidanii afară din comună”, iar când a fost în fața prăvăliei Silbersilatz a pușcat de 3 ori în prăvălie și a început a se deda la acte de brutalitate.*” (Nărăștur-Ungheni)

Deși unii cercetători ai chestiunii au susținut că revoluția din satele transilvănene ia sfârșit odată cu înființarea consiliilor naționale¹⁶, tabloul evenimentelor din Mureș nu justifică pe deplin o astfel de interpretare, în unele cazuri specificându-se clar că revoluția a încetat abia odată cu intrarea armatei române în zonă (Nărăștur-Ungheni, Vânători).

- A fost revoluție, nu a fost gardă. Cornești („*Revoluția a erupt, fiind spiritele mai agitate.*”), Solovăstru¹⁷ („*numai pe notar l-au alungat și devastat*”).

Cele două cazuri nu reprezintă un eșantion suficient de reprezentare a acestui scenariu. Doar în Corbești, localitate cu majoritate maghiară se neagă clar existența gărzii, iar în Solovăstru nu se amintește nimic despre această structură de organizare rurală.

¹⁶ Marcel Știrban, „Județul Arad și anul 1918 în chestionarul ASTREI. Documente” in *Revue de Transylvanie*, Cluj-Napoca, I, 1991, p. 115.

¹⁷ La Solovăstru, actele consiliilor naționale precizează că a funcționat în perioada 9-20 noiembrie o gardă condusă de Mihăilă Georgică. I.S.Nistor, *Contribuții mureșene...*, p. 93.

Participanți la Marea Adunare de la Alba Iulia

Răspunsurile la această întrebare surprind puțini participanți la evenimentul derulat pe 1 decembrie. Atunci când încearcă să ofere o explicație slabei prezențe, respondenții amintesc de gripa spaniolă care bântuia satele de pe valea Mureșului. În Hărănglab, Nărăștur-Ungheni chiar preotul era atins de acest morb, lipsind astfel un pilon puternic în pregătirea evenimentului. În Vânători puțini pot părăsi hotarul satului de frica gărzii secuiești care se stabilise în gara Hașfalău. De la Apold nu participă nimeni „*fiind împrejurările așa nefavorabile*”.

Cu toate acestea, mobilizarea emoțională necesară a fost asigurată de preoții satului responsabili cu difuzarea mesajului național încă de la primele zile ale revoluției: „*În primele zile ale lunii noiembrie s-au conchemat românii la adunare de către preotul Niculae Doctor, unde le-a explicat situația, îndemnându-i să se poarte bine să nu săvârșească fapte rele, căci a sosit timpul când ne putem alipi de România și suntem deja desrobiți.*” (Vânători) Deși răspunsurile la această întrebare nu sunt în măsură să ofere o panoramă cantitativă asupra participării mureșene la adunarea națională, întrucât există răspunsuri de tipul „*s-au prezentat la Alba Iulia câțiva locuitori sub conducerea preoților*”, însumate, cifrele din declarații ajung la 110 persoane.

La finalul prezentării anchetei derulate de ASTRA prin Teodor Păcățian în ținutul Mureșului se cuvin câteva reflecții pe marginea validității acesteia ca sursă istorică. După parcurgerea bibliografiei relevante referitoare la evenimentele de la sfârșitul anului 1918 în aceste locuri¹⁸, bazată pe surse arhivistice de primă mână, actele emise de consiliile și gărzile naționale, dar și pe memorialistica participanților, am putut identifica unele fracturi puternice între aceste mărturii și răspunsurile la chestionarul care face obiectul analizei noastre. Impactul mișcărilor revoluționare, violența, formele de tensiune interetnică în acest teritoriu au fost mult mai puternice decât lasă se întrevadă sursa utilizată de noi. Există multă cazuri în care se neagă existența revoluției, a violențelor, a atacurilor asupra notarilor și a marilor proprietari contrazise însă de realitatea de pe teren.¹⁹ Spre deosebire de celelalte foste

¹⁸ I. S. Nistor, *Contribuții mureșene ...*, Ioan Bembea, *Patriotul Emil Dandea și vremurile în care a trăit*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2010, L. Botezan, A. Stoica, „Situația țărănimii din comitatul Mureș-Turda și lupta ei pentru eliberarea socială și națională în anii 1914-1918” în *Marisia*, 1975, Tr. V. Poncea, „Aspecte privind lupta românilor din fostul comitat Mureș-Turda pentru făurirea statului național unitar român” în *Muzeul Național*, V, 1981, București, P. Ranca, „Izvoare memoriale mureșene privind unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918”, în *Marisia*, VII, 1978, M. Șara, L. Mircea, „Documente și mărturii privind unirea Transilvaniei cu România – 1 decembrie 1918 – în zona Reghinului” în *Marisia*, VII, 1978, L. Botezan, C. Enea, „Situația țărănimii din fostul județ Turda între anii 1914-1918”, în *Apulum*, MCMLXIX, 1969, I. Ranca, I. Chiorean, „Activitatea consiliilor...”.

¹⁹ Studiile care tratează mișcările revoluționare de pe valea Mureșului se opresc întotdeauna asupra cazului Band, unul dintre cele mai violente din județ. Aici ostașii demobilizați atrag de partea lor și alți săteni (cifrele vremii vorbesc de 1000 țărani și 200 soldați și foști prizonieri) împreună cu care devastează prăvălii, case ale proprietarilor etc. Aceștia vor ajunge imediat la încăleștări cu o primă gardă civilă formată pentru a restabili ordinea și a opri atacurile asupra bunurilor proprietarilor. Întăriri în sprijinul acestei gărzii vin tocmai de la Târgu Mureș de unde se trimite un detașament militar, subunitate a gărzii naționale maghiare, condus de Tovissi Geza. Are loc cu această ocazie o înăbușire în sânge a revoluției. Pacificarea lui Tovissi nu durează mult, peste numai câteva zile violențele reîncep în Band și numărul morților continuă să crească. Aceste evenimente sunt omise din răspunsurile autorităților. La Mureșeni se evită răspunsul la întrebarea referitoare la revoluție, deși informațiile de arhivă confirmă că localitatea se află și ea pe lista celor în care s-au devastat și atacat bunurile și persoanele marilor proprietari. La Ercea, Curticap gărzile maghiare înăbușesc în sânge revoluțiile, fapt omis de respondenți.

comitate transilvănene în care are loc ancheta lui Păcățianu, ținutul Mureșului face notă puternic discordantă prin aceea că aici respondenții sunt în proporție covârșitoare primari și notari, cei din urmă preponderent etnici maghiari. În cele extrem de puține cazuri în care participă preoții și învățătorii la întocmirea răspunsurilor se observă o altfel de disponibilitate pentru narațiune, pentru explicații cauzale. Minusul anchetei poate fi astfel localizat tocmai în persoana respondentului pentru care funcționează mai degrabă miza „dezirabilității sociale”²⁰, a „amneziei istorice” decât cea a raportorului care reconstruiește cât se poate de fidel atmosfera de sfârșit de război.

Considerațiile de mai sus nu se doresc a fi o deconstrucție a acestei surse pe care o considerăm totuși viabilă din punct de vedere istoric, cu condiția unei abordări precaute, care să necesite permanente raportări la celelalte izvoare istorice conexe tematicii. În ciuda limitelor sale, ancheta lui Păcățian se dovedește un instrument util în completarea informațiilor referitoare la gărzile naționale altele decât cele din zona Reghinului, mult mai vizibile în documentele de arhivă întrucât erau conectate mai puternic cu sediul central al Consiliului Național înființat acolo pe 5 noiembrie 1918. Spațiul limitat al acestui studiu nu a permis publicarea în anexă a tuturor răspunsurilor furnizate de autoritățile mureșene, mărginindu-ne la doar câteva paliere de analiză ce urmează a fi dezvoltate ulterior.

Evenimentele din toamna anului 1918 ce se derulează în ținutul Mureșului se încadrează în profilul manifestărilor revoluționare prezente la scara întregii Transilvanii. Scenariul care se dezvoltă încă de la sfârșitul lunii octombrie a anului 1918 considerăm că ne îndreptățește să vorbim de o mișcare revoluționară, care vine pe fondul unor nemulțumiri socio-economice pe care le finalizează într-un transfer de putere ce conduce simultan la o schimbare de regim, ambiție specifică revoluțiilor²¹. Excesele pe care aceasta le implică sunt justificate de sentimentul mării mase că nu existat o distribuție echitabilă a dramei în acest război. Atunci când traumele soldaților care se întorc în satele mureșene se întâlnesc cu umilințele frontului de acasă, ale civililor care au avut de îndurat foamea, frica, deznădejdea, combinația este una care predispozează la astfel de tensiuni sociale.

Bibliografie:

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Păcățian Teodor.

Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond ASTRA, Despărțământ Târgu Mureș, Județ Târnava Mare - Acte neinventariate ASTRA, Dosar 6, Județ Târnava Mică - Acte neinventariate ASTRA, Dosar 11.

Surse editate:

Albert Carmen, Leu Valeriu, *Banatul în memorialistica „măruntă” (1914-1919)*, Reșița, Ed. Banatica, 1995.

La Filipișu Mare, Suseni locuri în care după autorități nu au existat tulburări, săteniile îi pedepsesc pe notari și îi alungă din sate. Informațiile se bazează pe rapoartele consiliilor naționale publicate de I.S.Nistor în volumul citat.

²⁰ Traian Rotaru identifica dezirabilitatea socială drept un tip de eroare specifică anchetei. Traian Rotaru, Petru Iliuț, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Polirom, Iași, 1997, p. 115.

²¹ Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919*, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 81.

- Bârlea Eugenia, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004.
- Bembea Ioan, *Patriotul Emil Dandea și vremurile în care a trăit*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2010.
- Bocșan Nicolae, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919*, Presa Universitară Clujeană, 2012.
- Botezan Liviu, Stoica Adrian, „Situația țăranimii din comitatul Mureș-Turda și lupta ei pentru eliberarea socială și națională în anii 1914-1918” în *Marisia*, 1975.
- Botezan Liviu, Enea Constantin, „Situația țăranimii din fostul județ Turda între anii 1914-1918”, în *Apulum*, MCMLXIX, 1969.
- Nistor Ioan Silviu, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Dacia, Cluj-Napoca, 1981.
- Păcățian Teodor, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmăr și Maramurăș aduse în Războiul Mondial*, Sibiu, Ed. „Asociațiunii”, 1923.
- Poncea Traian Valentin, „Aspecte privind lupta românilor din fostul comitat Mureș-Turda pentru făurirea statului național unitar român” în *Muzeul Național*, V, București, 1981.
- Popescu-Puțuri Ion, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, București, Ed. Politică, 1970.
- Ranca Ioan, Chiorean Ioan, „Activitatea consiliilor naționale române din fostul județ Mureș-Turda”, în *Apulum*, MCMLXIX, 1969.
- Ranca Paulina, „Izvoare memoriale mureșene privind unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918”, în *Marisia*, VII, 1978.
- Rotaru Traian, Iliuț Petru, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Polirom, Iași, 1997.
- Șara Marin, Mircea Leon, „Documente și mărturii privind unirea Transilvaniei cu România – 1 decembrie 1918 – în zona Reghinului” în *Marisia*, VII, 1978.
- Știrban Marcel, „Județul Arad și anul 1918 în chestionarul ASTREI. Documente” în *Revue de Transylvanie*, I, Cluj-Napoca, 1991.
- Tatu Alexiu „Aspecte ale participării comunelor din județul Mureș-Turda la Primul Război Mondial” în *Liviu Boar: arhivist, istoric, profesor*, ed. Ioan Lăcătușu, Sfântu Gheorghe, Eurocarpatia, 2011.